

SUMMARY

The article deals with aspects of the dialogue of philosophy and LITERATURE: as a constructive basis of human self-improvement process. In our opinion, the comments of R.Rorty, who believes that the strength of modern philosophy is not logic, but consistency of literary genre, are important for understanding the format of philosophical knowledge and its correlation with artistic methods in LITERATURE: . At the same time, the strength of a literary work is in love of wisdom. Philosophy is increasingly present in the literary works of the twentieth century and the beginning of the twenty-first century. The authors criticize the crisis state of contemporary culture and they encourage focusing on the "life-world" of the individual, to the initial personal consciousness. Emotional characteristics, the conditions of possible experience as a holistic intellectual and emotional act are included in the object of philosophical musings, meditations. Modern civilization is called "information", "post-industrial", and the society is called "consumer society." Consumer society poisons and leads to despair, but the main way of individual and social development inevitably associated with the self-improvement of a person. It is a process that helps to form certain skills and personal qualities that contribute to the subjective success and to the development of new social roles. Modern literary works, which weaves fiction, philosophy, psychology, esotery, are important factors in encouragement of a person to self-improvement. The works of Paulo Coelho, Augusto Cury, Neale Donald Walsch, have been analysed in the article. These are philosophical treatises about the meaning of life, about a person in the society, about faith, about love for one's neighbours, about relationships, about beauty, about death and they are addressed to those who look for their way in life, for those who have experienced pain and disappointment, for those who need a dream. The dialogue of philosophy and LITERATURE:, which lasts throughout the history of their existence, is a constructive basis of the process of self-perfection of a person and the most effective means that can make the world better and kinder.

Keywords: *philosophy, LITERATURE:, people, philosophy, personality, self-improvement, a philosophical principle, a literary genre, Paulo Coelho, Augusto Cury, Neale Donald Walsch, truth, good, faith, meaning of life, love, happiness.*

УДК 159.942:371.06

ЕМПАТИЯ У ВЗАЕМОСТОСУНКАХ ВЧИТЕЛЬ - УЧЕНЬ

ЩЕРБАН Т.Д., ДМИТРИЄВ М.А.

Мукачівський державний університет

У статті здійснено теоретичний аналіз поняття емпатії, вплив емпатії на взаємовідносини у стосунках вчитель учень, наведений опис проблеми розвитку емпатії особистості. Акцентовується увага на вивченні особливостей прояву емпатії у педагогічному процесі. З'ясована роль емпатії у педагогічній взаємодії педагога та учня, проведена порівняльна діагностика рівня емпатії та її видів між групою старших вчителів та студентами-магістрами.

Ключові слова: *емпатія, взаємовідносини у педагогічному процесі, особливості прояву, рівні емпатії, емпатична взаємодія.*

Навчання - це процес, який потребує неабиякої самоорганізації, терпіння і мотивації від всіх його учасників. Педагогічна діяльність відноситься до соціономічних видів, де спілкування, яке супроводжує, є її суттєвою стороною. Визначальними у побудові навчального спілкування є система стосунків між вчителем та учнем. Отже, навчальні взаємовідносини повинні ґрунтуватися на спілкуванні і мати такі позитивні складові, як довіра, повага, стриманість, ввічливість, емпатія. Саме особистість вчителя, його емпатійні властивості є вирішальними у побудові міжособистісних стосунків. Завдяки емпатії педагог може не тільки розуміти потреби, інтереси, здібності учнів, але і відповідно до цього будувати спілкування у навчанні. Відсутність емпатії призводить до різноманітних особистісних проблем, в тому числі і до погіршення успішності учнів. Емпатійні стосунки регулюються цілями та завданнями, які осмислюються і сприймаються як вчителем так і учнем.

Як доводить аналіз, у сучасній українській науці проблема емпатії особистості вчителя знайшла своє відображення у багатьох працях, присвячених вивченню педагогічної діяльності (Н. Аніщенко, М. Бурда, О. Безносок), питанням самореалізації особистості в умовах професії (Н. Пилипенко, А. Вихрущ, О. Дем'янчук), з'ясуванню гуманістичних параметрів особистості (Н. Юхименко, Ю. Антоненко, Г. Нестеренко), самореалізації школярів (Ж. Воронцова, Г. Гандзілевська, В. Зарицька, А. Ковальова), студентів (Л. Копильник, І. Краснощок, М. Ярославцева), викладачів ВНЗ (О. Кулешова), дослідження спілкування у навчанні (В. В'юнник, Л. Вікторова) тощо. Про те, незважаючи на ґрунтовність психологічних досліджень, емпатія лише в часткових випадках розглядається дослідниками як невід'ємний компонент системи суб'єкт – суб'єктних взаємин у навчальному спілкуванні, як фактор регулятивної функції у процесі керування учінням. Все це дає підстави вважати представлене дослідження актуальним, і таким що відповідає сучасним потребам психологічної та освітньої практики.

Об'єкти та методи дослідження.

Об'єктом представленого дослідження – є процес міжособистісного спілкування вчитель-учень. Предметом дослідження - емпатія у навчальному спілкуванні.

Постановка задачі

Метою дослідження є вивчення психологічних особливостей прояву емпатії у взаєминах вчитель-учень. Відповідно до поставленої мети визначено завдання: узагальнити та систематизувати дослідження з проблеми розвитку емпатії особистості педагога.

Результати та їх обговорення

Роль вчителя у становленні та розвитку особистості учня, набутті ним позитивних навичок та вмінь, формуванні важливих сторін особистості беззаперечно і її не варто недооцінювати. Педагогічна діяльність розглядається як мінімум на трьох рівнях аналізу. Соціально-педагогічний аналіз характеризує навчальну діяльність як один з надзвичайно важливих різновидів соціальної діяльності. Психолого-педагогічний аналіз спрямований на визначення її структурних компонентів, розкриття тих особистісних факторів та внутрішніх механізмів, без яких неможливе здійснення учителем своїх громадських функцій у навчанні. Конкретно-методичний аналіз пов'язаний з самим змістом діяльності вчителя і, відповідно, з виділенням тих знань, вмінь, навичок та компетенцій - системи здібностей навчального спілкування, якими має володіти вчитель певної спеціальності [6].

Взаємовідносини вчителя з учнями ніколи не залишаються в стороні по відношенню до результатів навчання та виховання. Характер взаємин з учителем на уроці чуйно сприймається учнями, вони стають сміливішими, ширше розкривають власну позицію, стають ініціативнішими у вирішенні тих чи інших труднощів. Діти змінюють власну поведінку, коли помічають, що вчитель приділяє увагу їх судженням, помічає старання, радіє їх успіхам та засмучується через невдачі. Відносини між вчителем та учнями впливають, на так званий внутрішній психологічний фон, на якому розгортаються активні взаємини вчителя з класом. Дослідження, які стосувалися стилю взаємовідносин вчителів показали, що у вчителя з демократичним стилем взаємодії діти поведуться активніше і вільніше, ніж у авторитарного. У демократичного вчителя учні змінюють свою поведінку в сторону безпосередності, ініціативності, зверненні до інших та розкритті своєї справжньої, не штучної особистості. Поведінка дітей у класах авторитарних педагогів більш агресивна, діти протидіють один одному і важко вступають у контакт.

Сфера емпатії досліджувалася науковцями в різних напрямках. Теоретичні положення феномену емпатії представлені в працях представників суб'єктивно-

ідеалістичної психології Бена А., Ліпса Т., які заклали основу майбутніх досліджень емпатії як особистісного феномену. Ліпс надав теоретичне обґрунтування емпатії, визначив зміст явища «як об'єктивування мене у відмінному від мене предметі, незалежно від того, заслуговує він об'єктивування назви і відчуття чи ні. Дж. Мід надав визначення емпатії як «здатності прийняти роль іншої людини».

Біхевіористи розглядали поняття емпатії як специфічну емоційну реакцію на дію соціального середовища без значимого навантаження психічного стану суб'єкта. Дослідники, які працювали в напрямку біхевіоризму по різному визначали емпатію. Зокрема, американський вчений М.Д. Hoffman розглядав емпатію у формі збуджуючого ефекту у спостерігача за станом іншого суб'єкта, а саме її значення полягало в пізнавальному компоненті емпатичної взаємодії та інтеракції. Представник течії необіхевіористичної школи М. Argyle виділив фактори, які впливають на емпатію, а саме:

- здатність приймати ролі;
- міжособистісна мотивація;
- наявність даного переживання в емоційній пам'яті людини, яка співпереживає [2].

Дослідженням теми міжособистісних відносин у системі вчитель -учень, займалися такі науковці, як Абрамова Г.С., Бодалева А.А., Коломинский Я.Л., Столяренко Л.Д., Немов Р.О., Мясичев В.М., Рогов Є.І., Т.Лірі, Дж. Морено, та ін. Вони дотримувались думки, що при взаємодії двох людей як в освітньому процесі так і в соціальному середовищі, людина перебуває одночасно і в ролі об'єкта відносин і в ролі суб'єкта. Як суб'єкт вона пізнає інших учасників, проявляється інтересом чи байдужістю (в деяких випадках це може бути позитивне чи негативне ставлення). Водночас як суб'єкт людина може впливати на відношення. В той же час вона являється об'єктом, якому адресовані почуття, емоції та інші реакції. Варто зазначити, що перебування кожного учасника спілкування одночасно в обох ролях характерне для будь-якого виду безпосереднього спілкування людей, в тому числі навчального процесу.

У психологічній науці емпатія розглядається і як властивість особистості, і як емоційна форма пізнання іншої людини і як потреба. Чим тісніший зв'язок між людьми, тим більша можлива емпатія між ними. Емпатія соціально-позитивна якість особистості. У зв'язку з цим логічно припустити, що при наявності міжособистісної привабливості можна очікувати і більшу величину емпатії у всіх трьох її формах [1].

В ході педагогічної діяльності виникає особливе спілкування між педагогом та учнем, в якому його учасники проявляють свій власний погляд на світ та певні речі. Одним з основних завдань педагогічної діяльності в контексті діалогу культури педагога та культури учня є зміцнення та розвиток властивого дитині способу мислення з одної сторони та організація взаємодії з культурою дорослого з іншої. Педагогічне спілкування це один з інструментів педагогічної діяльності. Відомо, що педагогічне спілкування буває ефективним тільки коли воно активізує одночасно два канали: співроздумування і співчуття, тобто емпатію. Оскільки педагогічна діяльність відбувається у руслі спілкування, вона може бути наповнена тим, що вчитель бачить світ очима дитини, а це неможливе без емпатії. Тому педагогічне спілкування повинно мати два канали, емпатійність при цьому має бути пов'язана із інтелектуальними почуттями. У педагогічній взаємодії слід звернути увагу на поняття емпатійна співпричетність, що означає участь в дії через механізм узгодження соціальних очікувань партнерів. Емпатійна співпричетність передбачає повне знання учителем соціальних очікувань школярів і уміння сприяти реалізації цих очікувань. Повнота реалізації соціальних очікувань школяра будь-якого віку залежить від ділової ситуації,

учбової взаємодії з учителем. Учителю властиво професійно знати, що дитина переживає під час спілкування з ним. Завдяки емпатійній співпричетності з індивідуальним світом дитини учитель спроможний увійти в загальний з нею емоційно-інтелектуальний контакт, відомо, що слово «контакт» означає «дія разом з тобою». Така психічна взаємодія дозволяє вчителю розвинути емоційний та раціональний компоненти у самого школяра [3].

Вираженість емпатії і її форма (співчуття, співпереживання) залежать як від природних особливостей особистості, наприклад, темпераменту, загальної чуттєвості, так і від умов виховання життєдіяльності людини, її емоційного досвіду. Емпатія виникає і формується у взаємодії, спілкуванні. В основі цього процесу лежить механізм усвідомленої чи неусвідомленої ідентифікації. Остання, в свою чергу, є результатом дій більш фундаментальної якості людини здатності порівнювати себе, свою особистість, поведінку, стан з іншими людьми.

Розрізняють такі форми емпатії:

- емоційна - заснована на механізмах корекції і наслідування моторних і афективних реакцій іншої людини;
- колективна - базується на інтелектуальних процесах, таких як порівняння, аналогія та ін;
- предикативна - та, що проявляється як здатність передбачати афективні реакції іншої людини в конкретних ситуаціях.

Виділяють ще і поведінкову (дієву) емпатію. Якщо колективна і емоційна емпатія зазвичай можлива при будь-яких типах відносин, то поведінкова або діюча - зазвичай характерна для відносин з близькими людьми. При цьому ми не лише мислимо (сприймаємо, розуміємо), не лише відчуваємо, але й діємо. Ця вища форма емоцій - дієва і характеризує моральну сутність людини. Тому формування морально розвиненої особистості в своїй основі повинно опиратись на розвиток емпатійних здібностей. Встановлено, що емпатична здатність зростає з ростом життєвого досвіду, а також краще реалізується при подібності поведінки і емоційних реакцій суб'єктів.

З метою вивчення емпатії було проведено дослідження, в якому прийняло участь 40 чоловік: 20 вчителів місцевої школи міста Мукачева (з великим педагогічним стажем - від 15 років), 20 студентів-магістрів педагогічного факультету Мукачівського державного університету (стаж - до 1 року). Виходячи з мети дослідження були підібрані наступні методики «Діагностика рівня емпатії» (Бойко В.В.) та «Тест емпатійного потенціалу» (Юсупова І.М.). Нами був проведений порівняльний аналіз рівня емпатії у студентів-магістрів та практикуючих вчителів. Результати діагностики рівня здатності до емпатії за методикою В.В. Бойко представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Види емпатії за методикою «Діагностика рівня емпатії» (Бойко В.В.) (у %)

Вид емпатії	Групи досліджуваних	
	Студенти-магістри	Вчителі
Раціональний канал емпатії		15 % (3)
Емоційний канал емпатії	45% (9)	15 % (3)
Інтуїтивний канал емпатії	25% (5)	5 % (1)
Установки, емпатії	15% (3)	10 % (2)
Здібність проникнення в емпатію	5% (1)	35 % (7)
Ідентифікація	10% (2)	20 % (4)

За результатами методики «Діагностика рівня емпатії» (Бойко В.В.) можна проаналізувати рівень емпатії за кожною із 6 шкал: раціональний канал емпатії,

емоційний, інтуїтивний, здібність проникнення в емпатію, ідентифікація. За результатами кількісного аналізу визначено, що у студентів-магістрів найбільш вираженим каналом емпатії є «Емоційний канал емпатії». Це свідчить про здатність до емоційного резонансу з оточуючими – вміння співпереживати іншим. Співучасть і співпереживання виконує роль, яка пов'язує двох людей. Також у студентів чітко виражений інтуїтивний канал емпатії, що свідчить про здатність передбачити поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту інформації про них. Це доводить наявність здатності опиратися на власний досвід.

У вчителів, натомість, найбільш вираженим каналом є «проникна здатність до емпатії», Це доводить наявність у педагогів важливої комунікативної властивості, яка дозволяє створювати атмосферу відкритості, довірливості, задушевності. Розслаблення партнера сприяє емпатії, а атмосфера напруженості, неприродності, підозрливості перешкоджає розкриттю і емпатичного розуміння.

Щодо рівнів, то емпатію поділяють на 3 рівні:

- 1-й рівень - найнижчий, це сліпота до почуттів і думок інших. Таких людей більше цікавлять свої власні думки, якщо їм здається, що вони добре знають і розуміють інших, їх висновки часто помилкові. Втім, усвідомити свою помилку їм заважає низький рівень емпатії;

- 2-й рівень - епізодична сліпота до почуттів і думок інших, зустрічається найчастіше. Властивий будь-яким типам особистості, хоча і в різних проявах;

- 3-й рівень емпатії - найвищий. Це постійне, глибоке і точне розуміння іншої людини, уявне відтворення його переживань, відчуття їх як власних, глибокий такт, що полегшує усвідомлення людиною своїх проблем і прийняття правильних рішень без всякого нав'язування своєї думки або своїх інтересів. Для цього треба вміти відректися від свого «Я», будувати відносини за принципами взаємної довіри і альтруїзму [7].

Емпатія заснована на вмінні вірно уявляти собі, що відбувається в середині іншої людини, що вона переживає, відчуває, як оцінює зовнішній світ. Форми емпатії залежать від типу і характеру міжособистісних відносин. Без компонента емпатії педагогічна дія буде мати не завершеність, оскільки втрачає індивідуального адресата. Це в свою чергу відображається на стилі педагогічної діяльності. Якщо дія педагога спирається тільки на співчуття до учня, але не містить розуміння і співдій йому, то вона презентує натуральний стиль діяльності вчителя. Якщо в педагогічній дії емпатійний елемент взагалі відсутній або він дуже слабкий, то педагог буде діяти в інтересах якогось «середнього учня». В цьому роді не має індивідуального розуміння та підходу до учня і основним компонентом педагогічної дії буде суб'єктивна позиція вчителя, що відповідає формальному, авторитарному стилю. Доведено, що найкращим буде стиль співробітництва, продуктивного спрямування. Вчитель даного стилю професійно знає, що дитина переживає, відгукується на її переживання, радіє успіхом або засмучується разом з нею, що дає змогу більш адекватно осмислити ситуацію, виконати адресні правильні дії. Без нього немислиме педагогічне співробітництво, коли вчитель може побачити добре у «важкому школяреві» і допомогти йому виправитися. Крім того, емпатійний вчитель переслідує мету - навчити школяра його ж успіхом. Емпатійність при цьому повинна активізувати дії, а не тільки викликати позитивні переживання. В цьому міститься цінність вчителя, а формування суб'єктивності і є змістом розвиваючого навчання. Особисті відносини з вчителем відкривають в учня надію на розуміння, співчуття, коли він дійсно стає для вчителя індивідуальністю. Тоді зникає стан протиборства, слабшає опір впливу, що звісною мірою робить учня співучасником педагогічного процесу.

На думку Роджерса, робота вчителя схожа з роботою психотерапевта, «який не формує людину, намагаючись відлити їй у форму, що була задумана раніше, а допомагає їй знайти у собі те позитивне, що в ній вже є, але не розкрито, забуте, сховане». Метод Роджерса спрямований на формування у людини почуття психологічної захищеності, обов'язковою умовою цього підходу є підтримка вихованця в обстановці емпатії.

Для діагностики рівня емпатії використано методику «Діагностика емпатії за А. Меграбяном и Н. Эпштейном». Порівняльний аналіз результатів діагностики наведений в таблиці 2.

Таблиця 2

Рівні емпатії за методикою «Діагностика емпатії за А. Меграбяном и Н. Эпштейном» (у %)

Рівень емпатії	Групи досліджуваних	
	Студенти-магістри	Вчителі
Дуже високий рівень	20% (4)	15% (3)
Високий рівень	70% (14)	80% (16)
Нормальний рівень	10% (2)	5% (1)
Низький рівень	-	-
Дуже низький рівень	-	-

За результатами методики «Діагностика емпатії за А. Меграбяном и Н. Эпштейном» можна стверджувати, що як у групі студентів-магістрів, так і в групі вчителів переважає високий рівень емпатії (відповідно 70% та 80%). Дуже високий рівень емпатії спостерігається в студентів-магістрів на рівні 20% та на рівні 15% у вчителів. Нормальний рівень емпатії тільки в 10% у групі студентів-магістрів та 5% у групі вчителів. В респондентів обох груп емпатія виражена на високому рівні, що також не є нормою, так як призводить до підвищеної чутливості до проблем оточуючих і впливом на власний емоційний стан. Так як емпатія в більшій мірі властива особам жіночої статі, а вибірка в основному гомогенна (95% - жінок; 5% - чоловіків), то результат є нормальним, враховуючи цей фактор.

Емпатійне розуміння в педагогічному процесі веде до довіри і позитивних відносин не лише між вчителем та учнем, а й між учителями, самим педагогічним колективом, між батьками та вчителями. Воно створює позитивний емоційний настрій, почуття довіри до старших, віри в свої сили, можливості самого себе. Все це сприяє підвищенню ефективності освітньо-виховного процесу, створенню особистісно-розвиваючих відносин, співчуття та співпереживання, людяності. У сучасній психології робиться акцент на вивчення емоційного взаємного впливу педагогів та учнів. Мова повинна йти про емоційний розвиток та емоційну культуру особистості, що забезпечують стабільність та адекватність емоційних реакцій [4].

Розвинута емпатія педагога, один з ключових факторів успіху в його діяльності. Тому дане явище розглядається як професійно важлива якість вчителя. Як відмічав Сухомлинський В.А., «вчителю слід починати з елементарного, але разом з тим і найскладнішого – з формування здатності відчувати душевний стан іншої людини, вміння ставити на місце іншого в самих різних ситуаціях» Емпатія педагога, або емпатичний потенціал, має соціально-психологічну природу і відіграє важливу роль у спілкуванні з учнем, виконуючи функції пізнання, відображення учасниками навчального процесу один одного і встановлення взаєморозуміння в процесі взаємодії.

Висновки. Узагальнюючи дані наукової літератури можна стверджувати, що одним з найпоширеніших тлумачень розумінням поняття емпатії є визначення його як особливої здатності або властивості суб'єкта до осягнення емоційних переживань,

станів і внутрішнього світу іншої людини, внаслідок чого партнери досягають взаємоузгодження позицій, взаєморозуміння та знаходять спільні погляди щодо ситуацій. У психологічній науці емпатія розглядається і як властивість особистості, і як емоційна форма пізнання іншої людини і як потреба. Виділяють 3 форми емпатії: емоційну, колективну, предикативну, а також додатково поведінкову (дієву) емпатію. Якщо говорити про рівні, то науковці поділяють емпатію на 3 рівні, перший це - найнижчий, другий рівень - епізодична сліпота, а також третій рівень - найвищий.

В процесі діагностичного дослідження нами було встановлено, що в групі студентів-магістрів та вчителів переважає високий рівень емпатії (відповідно 70% та 80%). За результатами кількісного аналізу визначено, що у студентів-магістрів найбільш вираженим каналом емпатії є «Емоційний канал емпатії».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балашов Е. М. Психологічні особливості соціальної емпатії студентів як засобу самореалізації / Е. М. Балашов. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – С. 28–39.
2. Былкина Т. Г., Пустобаева Е. И., Сусякова К. В. Исследование эмпатии как профессионально важного качества студента психолого-педагогического направления // Научное сообщество студентов XXI столетия. Гуманитарные науки: сб. ст. по мат. XII междунар. студ. науч.-практ. конф. № 12. URL: sibac.info/archive/humanities/12.pdf
3. Велітченко Л.К. Психолого – педагогічний практикум у системі підготовки до педагогічної взаємодії // Педагогіка і психологія.-1997.- №4.
4. Киричок І. І. Педагогічне спілкування у діяльності вчителя / І. І. Киричок, В. Г. Кучерявець. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – 391 с.
5. Коджаспирова Г. М. Педагогіка : учебник для академического бакалавриата / Г. М. Коджаспирова. – Москва: Юрайт, 2016. – 719 с. – (Московский Дом Книги).
6. Кузьмина, Н. В. Педагогическое мастерство учителя как фактор развития способностей учащихся / Н. В. Кузьмина // Сов. педагогика. – 1984. – № 1. – С. 20 - 26.
7. Мегедь В. В. Типы и эмпатия / В. В. Мегедь. // СПИМО. – 2000.

АННОТАЦИЯ

ЭМПАТИЯ ВО ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ УЧИТЕЛЬ-УЧЕНИК

В статье осуществлен теоретический анализ понятия эмпатии, влияние эмпатии на взаимоотношения в отношениях учитель-ученик, приведено описание проблемы развития эмпатии личности. Акцентируется внимание на изучении особенностей проявления эмпатии в педагогическом процессе. Выявлена роль эмпатии в педагогическом взаимодействии педагога и ученика, проведена сравнительная диагностика уровня эмпатии и ее видов между группой старших учителей и студентами-магистрами.

Ключевые слова: эмпатия, взаимоотношения в педагогическом процессе, особенности проявления, уровень эмпатии, эмпатическое взаимодействие.

SUMMARY

EMPATHY PUPIL TEACHER IN RELATIONS

It has been carried out the theoretical analysis of the concept of empathy, empathy impact on the relationship of teacher pupil, has been given the description of the problem empathic person. Attention is focused on studying the features of display empathy in pedagogical process. It has been elucidated the role of empathy in pedagogical interaction between teacher and pupil, has been conducted a comparative diagnosis of the level of empathy and its kinds among a group of senior teachers and master students.

Keywords: empathy, relationships in the pedagogical process, features of display, the level of empathy, empathic interaction.